

Ex A

N.M.S. vägledn

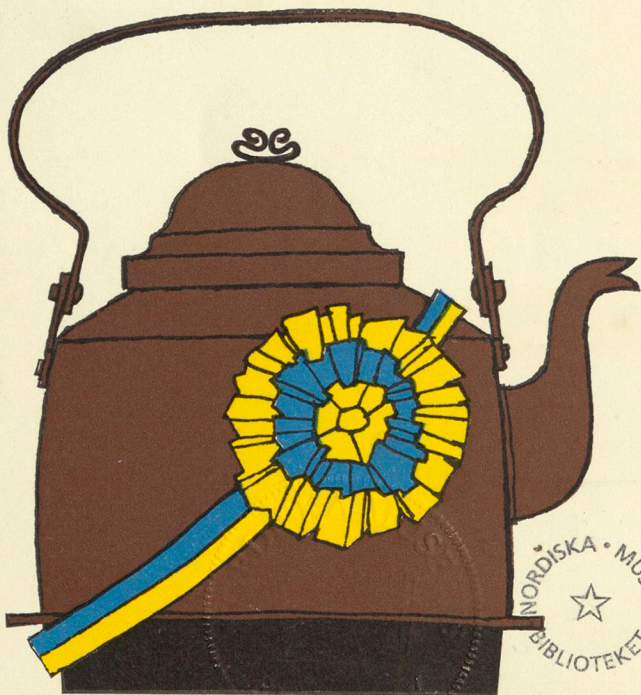
Truf. utst.
1965

[135]

Kaffe

om kaffets roll i svenskt liv

NORDISKA MUSEET / SVENSKA INSTITUTET

NORDISKA • MUSEET
★
BIBLIOTEKET

Utgiven med anledning av "Kaffe, en utställning om kaffets roll i svenskt liv", anordnad av Nordiska museet och Svenska Institutet med bidrag från Gevaliarosteriet. Utställningen öppnas den 3 sept. 1965 i Nordiska museet och visas därefter i Rio de Janeiro i samband med stadens 400-års jubileum. För utställning och broschyr svarar Elisabet Hidemark, Kersti Holmquist och Bengt Serenander.

Kaffet kommer till Sverige

Riksrådet Claes Rålamb är veterligt den förste svensk som druckit kaffe. Som kungligt sändebud i Turkiet 1657 fick han upprepade gånger tillfälle att smaka denna exotiska dryck. Han jämför den karakteristiskt nog med sitt hemlands njutningsdryck — brännvinet — och säger att det i motsats till denna sörplas in "emellan läpparne sjudande hett". Vid denna tid hade kaffet i större mängder redan börjat strömma in i de stora europeiska hamnstäderna.

En annan direkt kontakt med de ursprungliga kaffedrickande länderna bör även noteras. Vår egen kung Karl XII tillbringade fem år, 1709—14, i Turkiet tillsammans med flera av sina officerare. Bland de gigantiska mängder av mat och dryck som behövts för utfordring av den svenska armén under det ryska fälttåget vid 1700-talets början hade inte funnits något kaffe. Däremot kunde det gå åt hela 3 1/2 kilo kaffe om dagen för den kungliga mathållningen i Bender.

Redan före år 1700 hade kaffe jämte the och choklad blivit dryckerna på modet i Ludvig XIV:s Versailles. I Sverige spreds smaken för kaffe från två håll: från hovkretsarna som strävade att tillämpa franska vanor och från sjöfolket som kom i kontakt med nya seder under sina resor.

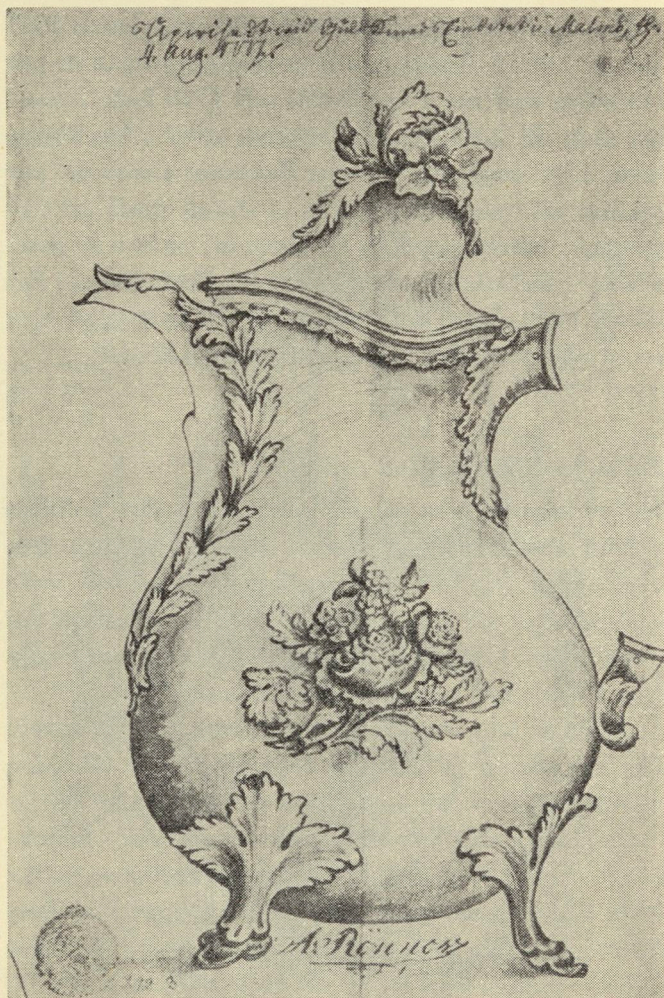
Carl August Ehrensvärd dricker kaffe. Teckning av J. T. Sergel.

Den första blygsamma införseln till svensk hamn 1685 var på 1 pund. Redan fem år senare fanns dock ett par offentliga kaffehus i Stockholm och 1718 hade importen ökat till 2.200 kg. Kaffehusens antal i Stockholm hade 1728 stigit till femton; dessutom fanns ett par mindre väl renommerade som ej ansågs värda att förtecknas i adresskalendern för detta år. Siffran är mycket låg i förhållande till de trehundra kaffehusen i det dåtida Paris. Ännu skulle det dröja, innan Sverige blev ett av världens mest kaffekonsumerande länder.

Ett skepp kommer lastat . . .

Kaffet importerades till en början från den arabiska halvön eller, som den så poetiskt kallades, Lyckliga Arabien. Efter holländarnas framgångsrika försök med kaffeodlingar på Java hämtade de svenska ostindiefararna under 1700- och 1800-talen kaffet därifrån samt från Ceylon och andra öar i Sydostasien.

År 1809 kom den första kaffelasten från Brasilien. Det var början till en sakta stigande import därifrån, men det är först vid 1800-talets slut som kaffet börjar "tala portugisiska" på allvar. Med andra ord: Santos- och Riokaffet börjar alltmer dominera importen. Sedan 1908 har Johnsonlinjens fartyg utan avbrott fört kaffe från brasilianska hamnar direkt till Göteborg. År 1964 införde Sverige 65,4 % av sitt kaffe eller nära 60.000 ton från Brasilien.

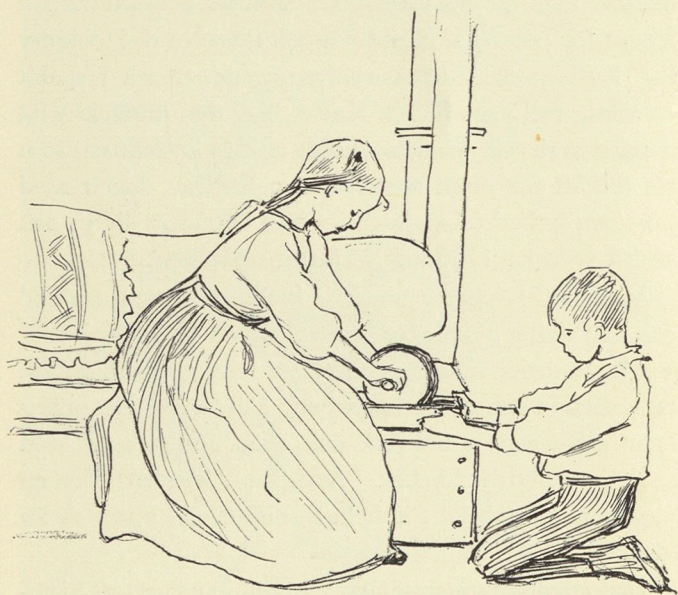
Ritning till mästerstycke i silver. A. Rönnow, Hälsingborg, 1777.

Dricka kaffe ute

Kaffehusen låg under 1700-talet i husens övervåning och var avsedda för män. Även om varjehanda dobbel och spel förekom, torde där ha varit en lugnare och mer avspänd atmosfär än på de skråniga krogarna i gatunivå eller nere i källaren. Magistraten i Stockholm påpekade också 1712 att kaffehusen inte serverade starka drycker "som kunna förorsaka något slikt buller och oroligt väsende, som ofta på källare genom överflödigt drickande timar och förelöper". Som samlingspunkt och forum för politiska, filosofiska och litterära diskussioner har kaffehusen i detta upplysningstidens sekel spelat en viktig roll i samhället. Kaffet blev den intellektuella debattens dryck. Men samtidigt ansågs kaffehusen som ett tillhåll för unga snobbar som fördrev dagen med prat och kaffedrickande enligt vad Olof von Dalin och andra svenska 1700-tals författare påpekat.

Vid 1800-talets början hade kaffehusen sumpats ned och fått dåligt rykte. De ersattes delvis av schweizerier och konditorier vilka kan betraktas som en kombination av kaffehus och sockerbagarbod. Där serverades nämligen olika sorters bakverk och glass tillsammans med kaffe och andra drycker. "Att gå på kondis" blev en angenäm förströelse för hela familjen och anses så än idag.

Den engelske statsmannen Disraeli har sagt, att historien om ett lands kaffehus samtidigt är historien om det landets seder, moral och politik — en tillspetsad san-

"Kaffemalning i buan", teckning av Ottilia Adelborg 1908.

ning. Säkert är dock att gemene man aldrig kommer så nära Sveriges politiska "hjärta" som på Landelius' välkända konditori i Gamla stan i Stockholm där han dricker sitt kaffe armbåge vid armbåge med problemdryftande statsråd och tjänstemän från kanslihuset och där regeringens ledamöter efter veckans konselj bänkar sig i långsoffan längst in i lokalen.

Dricka kaffe hemma

Hos det förmögna bruksherrskapet Tersmeden på Larsbo i Västmanland drack man under 1720-talet kaffe endast när "något stort Stockholms främmande" var på besök. Däremot hade kaffet redan vid den tiden hunnit bli en omtyckt dryck i de förmögnare hemmen i städerna. Bruket spred sig nedåt i samhällsklasserna. Prinsessan Hedvig Elisabeth Charlotta skrev 1793 i sin dagbok att kaffekonsumtionen ökat oerhört de senaste åren "t. o. m. de lägre klasserna, arbetare och bönder, förtära kaffe i stora mängder". I vissa konservativa delar av landet gick det dock betydligt långsammare. Förbudet mot husbehovsbränning 1855 beredde marken för den nya stimulantian, som snart kom att befästa sin ställning som svensk nationaldryck. Idag finns en kaffepanna i varje svenskt hushåll. Svensken konsumerar 11,5 kg kaffe per individ och år och ligger nästan främst i världen i det avseendet — knappt slagen av islänningen. Dansken följer som god trea.

B	B	B	B	B	B
57	58	59	60	61	62
B	B	B	B	B	B
63	64	65	66	67	68
69	70				

STATENS LIVSMEDELSKOMMISSION SEPT. 1941

INKÖPSKORT B
KAFFEKORT **Ser. 1 Nr 225963**

för Öhlin Kan Ringer
 efternamn förnamn

bostadsadress Ville Hamelbacher Dj.

Dubbelkortet kan delas här

Kupong gäller för den varumängd och under den tid, som meddelas i radio och i pressen. Lös kupong gäller ej. Kortet får ej överlåtas. Missbruk medför straffpåföljd.

Klons tr., Esselte, Stilm 41 118101

B	B	B	B	B	B
47	48	49	50	51	52
53	54				
B	B	B	B	B	B
39	40	41	42	43	44
45	46				

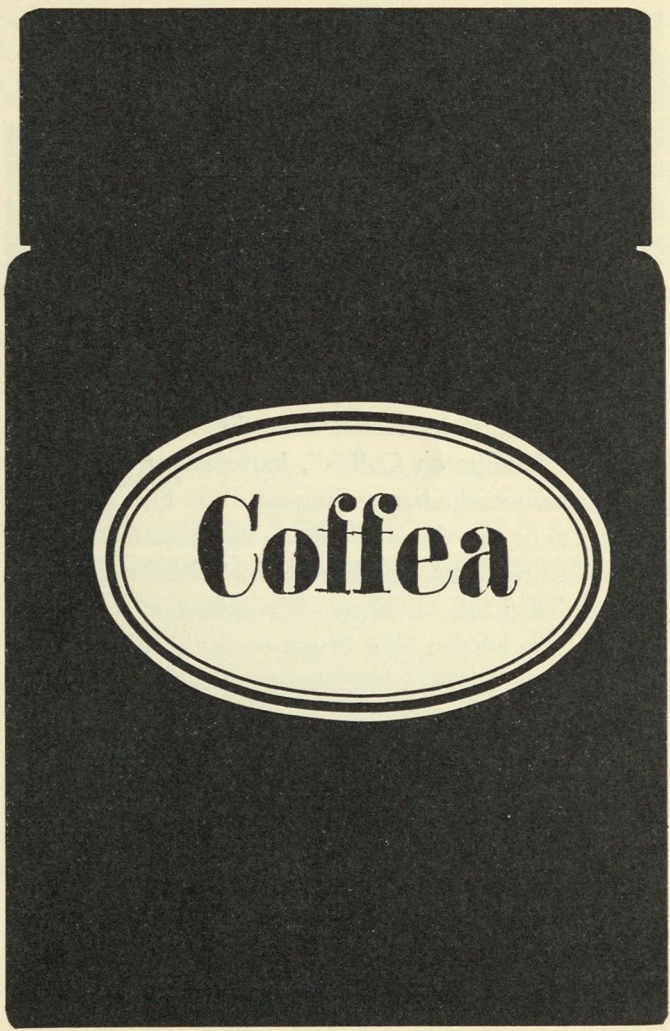
Det går politik i kaffet

Många minns de hårda tiderna under första och andra världskriget då tristessen inte ens fick livas upp av litet kaffe. Ransonen var så förtvivlat liten! Det var dock inte första gången som kaffedrickande svenskar fick känna på restriktioner. Redan 1756 infördes det första

kaffeförbudet — ett utslag av motsättningarna i riksdagen. Representanter för adel, präster och borgare genomdrev till böndernas vrede förbud mot brännvinsbränning. Dessa svarade med att kämpa igenom ett kaffeförbud — en gruvlig hämnd som inte drabbade dem själva eftersom kaffedrickning ännu var så gott som okänd bland allmogen.

Under 1700-talets senare hälft och 1800-talets början förbjöds kaffe under flera perioder. Det var en lyxvara som onödigt belastade handelsbalansen, ansåg regeringen. Upprörda scener utspelades varje gång ett sådant förbud trädde i kraft. Man diktade sentimentala visor till "Gudinnan Coffea", kaffepannan begravdes under ceremoniella begravningsriter osv. För övrigt var det inte så helt med laglydigheten. Godsägarfrun Märta Helena Reenstierna meddelar titt och tätt i sin dagbok att hon druckit "bonbon", "svartsoppa", "Cousin Brun", "the av den äkta bruna sorten", "litet varmt" m. m. Ordet kaffe fick inte nämnas. För att kaffedoften inomhus inte skulle förråda henne brukade hon avnjuta drycken på ensligt belägna platser i sin trädgård.

1960-talets kaffepolitik har helt andra dimensioner. Det rör sig om ett världsomfattande samarbete mellan kaffeproducerande och kaffekonsumerande länder. Genom 1962 års kaffeavtal — detta märkliga internationella experiment — regleras tillgång och priser länderna emellan. Kafferådet — med säte i London — har för tillfället en svensk ordförande.

A black silhouette of a coffee jar with a label in the center. The jar has a wide body and a narrower neck. The label is an oval shape with a double-line border. Inside the oval, the word "Coffea" is written in a bold, serif font.

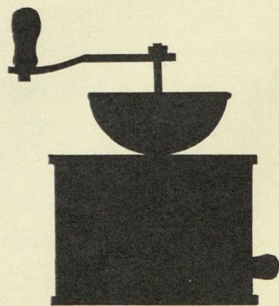
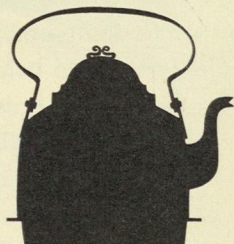
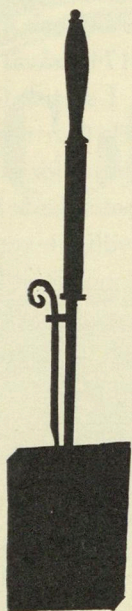
Coffea

Kaffe — skadligt eller nyttigt

Enligt Rålamb ansåg turkarna att kaffe "skall consumera flusser och hindra uppstigande dunster utur magan till huvudet". Ända från 1570-talet har europeiska vetenskapsmän sysslat med frågan om kaffets verkan på den mänskliga organismen. Så ansåg exempelvis en italiensk forskare (1671) att kaffe kunde användas som läkemedel mot podager, stenlidande, vattusot, huvudvärk, hosta, katarr, förstoppningar av alla slag, hysteri, gikt, reumatism, berusning och utdunstningar. Andra har vänt sig mot användningen av kaffe därför att det orsakade sömnlöshet, förlamning och impotens (1679). Carl von Linné behandlar 1747 såväl kaffets skadliga som välgörande egenskaper. I svensk folkmedicin förekommer kaffe som läkemedel. Om man baddade med kaffe skulle huvudvärk försvinna, för att välja ett exempel. Varje välrenommerat apotek hade burkar och lådor med inskriften COFFEA, pryddligt textad.

Varnande röster har höjts mot ett alltför flitigt kaffedrickande. I början av 1900-talet utsände läkare alarmerande rapporter om kaffemissbruk hos barn som i fattiga familjer i stort sett föddes upp på kaffe och bröd.

Även om kaffet många gånger trängts undan det skadligare brännvinet har det dock inte varit omöjligt att förena med destillerade drycker. Kaffegök, kaffekask och uddevallare är några av smeknamnen som uppstått när brännvin blandats direkt med kaffet.

Tillagning

Kaffebönorna rostades förr av konsumenterna själva. Vanligen användes en blecklåda försedd med lock och handtag, som skakades över elden. En vanlig stekpanna gick också bra. Bönorna maldes eller krossades sedan i mortel eller i kaffekross med ett rullande hjul. En mera utstuderad apparat är kaffekvarnen som har brukats från 1700-talet till våra dagar. Först under 1900-talet har det blivit vanligt att affärerna levererar kaffet i rostat och färdigmalet skick.

Svenska kokböcker från 1800-talet och 1900-talets början lämnar endast recept på kokning av kaffe — aldrig på bryggning trots att bryggningsmetoden var väl känd i utlandet. Numera har Sverige starkt markerade "bryggningsområden" och "kokningsområden" och förändringar sker mycket långsamt. Siffrorna för 1964 är talande: Skåne 91 % bryggning och 9 % kokning, övre Norrland 7 % bryggning och 93 % kokning.

Kaffestund vid trädgårdsbordet, Bjärka Säby, omkr. 1910.

Sverige — kaffedrickarland

När en nobelpristagare gästar Sverige för att mottaga sitt pris, uppvaktas han på Lucia-dagens morgon den 13 december av en vitklädd flicka med ljus i håret och en kaffebricka. Han har kommit till landet där kaffet ingår som självklar dryck vid årets och livets fester: Lucia-kaffe, julkaffe, födelsedagskaffe, namnsdagskaffe, kaffe så snart någon gäst träder innanför dörren. Kafferepet med ett dignande bord fyllt av kaffekoppar, vetebröd och "sju sorters kakor" är en typisk svensk företeelse.

Vardagen ser lika kaffebehandling ut. Linné nämner kaffet efter maten som en speciell svensk sed till skillnad från fransmännens och engelsmännens morgonkaffe. Han som ivrigt förordade måttligt kaffedrickande skulle ha dundrat över nutidens morgonkaffe, förmiddagskaffe, eftermiddagskaffe och kaffe efter lunch och middag. Den varma stimulerande drycken från det tropiska högländsklimatet har blivit nationaldrycken för folket i det kalla landet högt uppe på norra halvklotet.

K. H.

1747

Vi dricka't (kaffet) näst måltiden, att tukta magen därmed. Holländarna dricka det mera än vi till frukost, men svagare; och därvid taga de brunt socker i munnen, eller ock läggas sötkas eller lakritsrot däruti.

Engelsmännen dricka't om mornarne med smör och mjölk; varuti de doppa en semla vetebröd. Turkarne dricka en tass i sänder, men mycket starkt.

Carl von Linné: Anmärkningar om Coffée.

1764

... det är en brukelig sed hos de flesta, men besynnerligen fruntimren, att så snart de stiga upp från matbordet, sätta de sig till caffebordet, och icke allenast dricka väl caffè med grädda och socker uti, utan och äta därtill mycket syltsaker och sockerbakelser, eller ock frukt; men huru kan caffè bekomma en väl på det sättet?

Frans Westerdahl: Underrättelse om Hälsans Bewarande.

1794

31 juli. Helene namnsdag och det älskade Caffets sista stund i svenska världen ... Eftermiddagen drucko vi Caffé utur den lilla vackra och nya Caffé kannan för första och sista gången.

Märta Helena Reenstiernas dagbok, dagen innan ett kaffeförbud trädde i kraft.

1830

*Av allt det goda som man förtär,
Bland alla jordiska drycker
Ju kaffetåren den bästa är.
Den skingrar människans nycker,
Den styrker kroppen och livar själen,
Den känns från hjässan, ja — ned i hälen.*

Mauritz Cramær.

1860

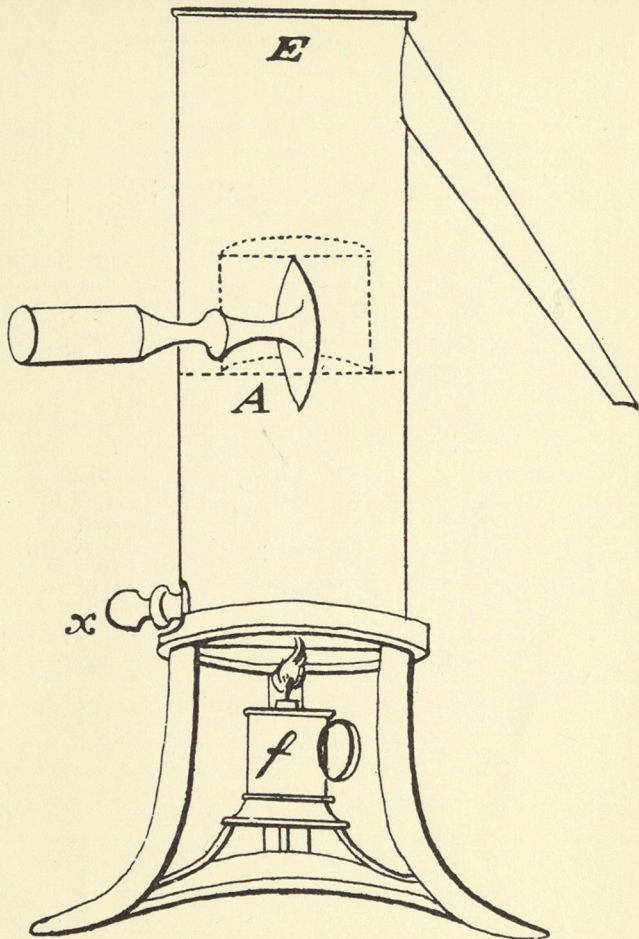
*Brännvin begagnas mera sparsamt än tillföre. Där-
emot tilltager konsumtionen av kaffe, som sällan saknas
i de fattigaste husen.*

Ur landshövdingeberättelsen för Kalmar län.

1894

*Kafferepet är en lina
där man hänger nästor sina*

Falstaff Fakir: En var sin egen professor.

"En Kaffe-kokare av ny uppfinning . . . Bleckslagaren G. Klemming på Drottninggatan i Stockholm förfärdigar dem i olika storlek ifrån 4 till 5 R:dr B:co stycket." Ur Magasin för Konst Nyheter och Moder 1824.

